

Príbehy šľachtického rodu

Rod Collalto e San Salvatore a Československo

JAN KOUMAR

KOUMAR, Jan. Stories of an aristocratic family. The Collalto e San Salvatore family and Czechoslovakia.

Historia, 2019, 18, 5, pp. 13-18.

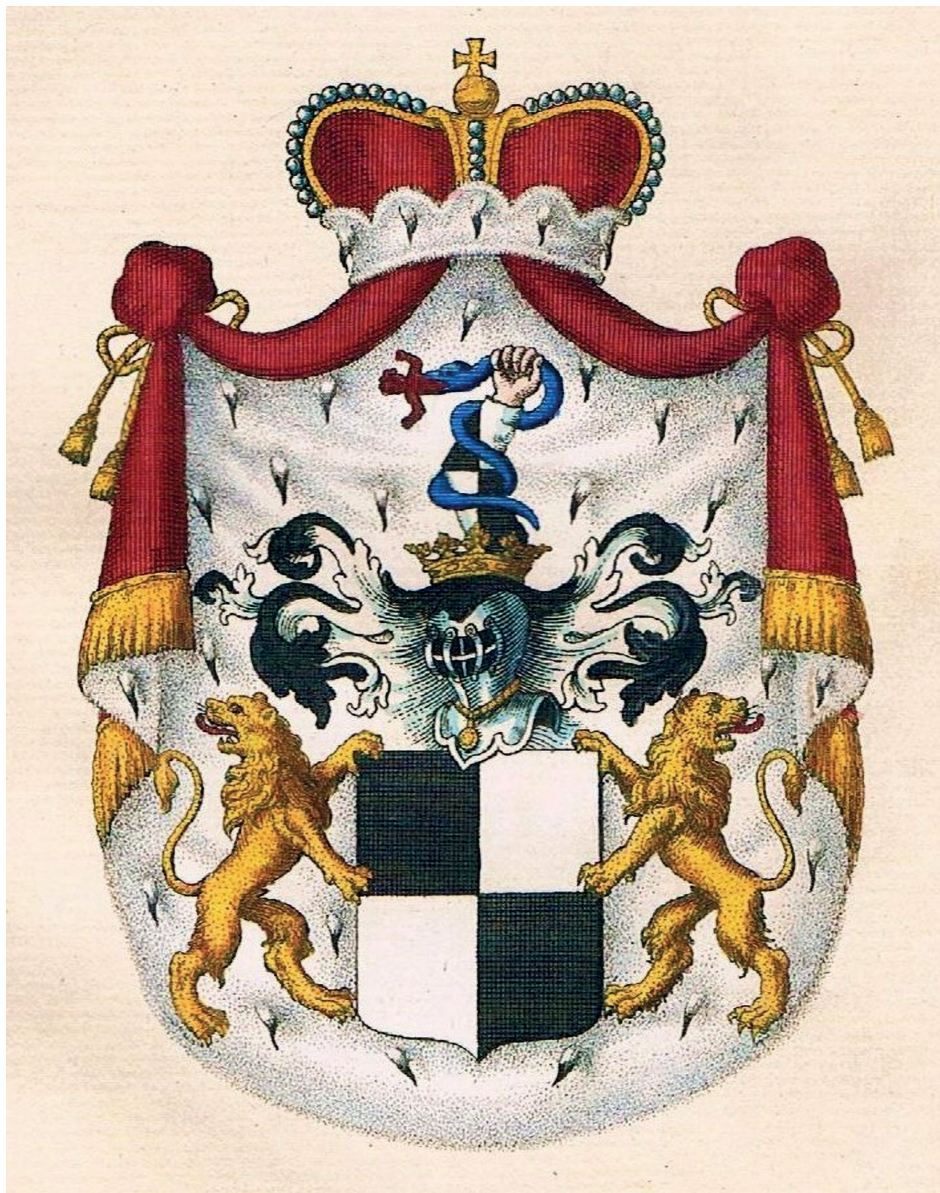
This study deals with the life and activities of the three last Princes Collalto e San Salvatore in Czechoslovakia (1918-1945). It provides a biographical overview of their lives, family situation and of their activities connected with their Moravian estates from the First Czechoslovak Republic to post-war Czechoslovakia.

It starts with a description of the Land Reform which the old Prince Emanuel had to deal with. The short reign of the fifth Prince Manfred and the final results of the Reform are then described. The last part briefly describes the fate of the last owner of the Moravian possessions Octavian and his siblings, together with the confiscation of all the Collalto estates in Czechoslovakia.

Key words: Collalto e San Salvatore family. Czechoslovakia. Vysočina. Land reform. Confiscation.

DOI: <https://doi.org/10.31577/historia.2019.18.5.2>

Kniežacia podoba erbu rodu Collalto
Zdroj: Wiki Media / Wappenbuch der Österreichischen Monarchie von 1831
von J. A. Tyroff. Band I., Nr. 11
Licencia: Public Domain

Rod Collalto e San Salvatore patril medzi popredné rody Rakúskeho cisárstva, dnes však – aspoň pre laickú verejnosť – nie je príliš známy. Určite prispieva k tomu aj skutočnosť, že jeho moravské sídla Brtnice, Kněžce, Černá u Měřína, Rudolec, Písečné a Uherčice v súčasnosti nie sú, s výnimkou na konci menovaného zámku, pre verejnosť otvorené a mnohé z nich sú napriek prebiehajúcim opravám v katastrofálnom stave. O sláve rodu, jeho bývalých majetkoch na Morave a jeho kultúrnych aktivitách tak dnes vypovedá predovšetkým rodinný archív uložený v Moravskom zemskom archíve v Brne, ktorého unikátne listiny priblížila napríklad v marci 2019 výstava s názvom: Z Trevisa do Brtnice. Príbehy šľachtického rodu Collalto ukryté v českých archívoch.¹

Vznik Československa, prvá pozemková reforma, druhá svetová vojna a nakoniec aj konfiškácia majetku po roku 1945 síce asi nepatrí k najvýznamnejším momentom rodu, zaujímavé sú však nielen z hľadiska regionálnej histórie. Moravu totiž rod výrazne ovplyvňoval 300 rokov a jeho kultúrne a obchodné aktivity neutíchli ani po vzniku samostatnej Československej republiky.

Rod Collalto a Vysočina

Collaltovci boli starým šľachtickým rodom pôvodom z Lombardie. Legenda síce hovorí, že svätý Prosdocim, prvý pasovský biskup, poslaný do oblasti Veneza, pokrstil okolo roku 150 zakladateľa rodu, prvé doložené zmienky sú však oveľa mladšie – z roku 958. Vtedy Collaltovci získali majetky v trevírskej marky, v susedstve Benátskej republiky. Práve zo stykov s ňou významne ťažili, dôležité funkcie im prideliť tiež cisári Svätej ríše rímskej. Rambaldo VIII. sa tak stal patriciom Benátskej republiky a Carlo I. pôsobil ako vyslanec Karla IV. na dvore Inocenca VI. Zakladateľom na Morave sídliacej vetvy rodu sa však stal až Rambaldo Veľký, trinásty nositeľ tohto mena (1575 – 1630), a to za Ferdinanda II. Tento dobyvateľ Mantovy si v roku 1623

Gróf Rambold XIII. Collalto et San Salvatore – zakladateľ na Morave sídliacej vetvy rodu

Zdroj: Wikimedia Commons
Licencia: Public Domain

za 111 000 moravských toliarov kúpil od cisára brtnické panstvo, konfiškát po Zdeňkovi Brtnickom z Valdštejna, k tomu si dokúpil panstvo Příseka a za ďalších 68 000 toliarov aj panstvo Nemecký Rudolec i Černú. V poslednej vôli tieto majetky spojil do majorátneho fideikomisu, ktorý pred vznikom Československa postupne prechádzal do držby 14 ďalších členov rodu.

Viacerí z nich si zaslúžia pozornosť: Antonio Francesco (1630 – 1696) zastával funkciu najvyššieho zemského komorného Moravského markgrófstva, Antonio Rambaldo (1671 – 1740) dvakrát v Brtnici hostil Karla VI.² a významné je tiež jeho umelecké mecenášstvo. Thomas Vinciguerra (1710 – 1768) pripojil k fideikomisu Uherčice, Písečné a dokúpil tiež alódne Okříšky so statkom Pokojovice. Antonio Octavian (1719 – 1793) získal český inkolát, jeho syn Eduard (1747 – 1833) zas dostal od Františka I. pre držiteľov moravských

statkov kniežací titul (ostatné odnože rodu používali naďalej grófsky titul) za odpor proti Napoleonovi. Collaltovský fideikomis mal v období vzniku Československa rozlohu 10 894 hektárov a na Morave bol desiatym najväčším. Collaltovci však v rôznom čase vlastnili aj ďalšie majetky.

Na konci 17. storočia im patril napríklad hrad Veveří, na konci 19. storočia zas panstvo Liběchov pri Mělníku, taktiež aj dolnorakúske panstvo Braunsdorf, ako aj majorátny dom vo Viedni na námestí Am Hof spolu s prímestskými letohrádkami za hradbami mesta.

Klimatické podmienky brtnického panstva im určite nevyhovovali, keďže boli zvyknutí na počasie talianskeho Veneza. Grófka Maria Theresa Collalto napríklad svoje prvé po prvej svetovej vojne písané spomienky začala tvrdením, že v Brtnici bola vždy osem mesiacov zima a päť mesiacov nebolo teplo.³

Avšak Collaltovci pre Vysočinu aj mnoho urobili. Priemyselného podnikania sa síce s výnimkou pivovarníctva a pokusu o založenie textilnej továrne nezúčastnili, významný však bol ich prínos v oblasti kultúry. Svedectvo talianske-

Collaltovský palác na Platz Am Hof vo Viedni (naľavo od Kirche zu den neun Chören der Engel)

Zdroj: GettyImage

ho stavebného vkusu nájdeme na ich zámkoch v Černé, Uherčicích i v Brtnici, významná bola ich obrazáreň a knižnica, členovia rodu podporovali hudobníkov na brtnickom panstve a v collaltovskom paláci vo Viedni mal prvý viedenský koncert mladý Mozart. Znak rodu, strieborno-čierny štvrtý štít, zdobí mnohé patronátne kostoly – napríklad v Brtnici, vo Vratěně, v Nových sadech a v Bohdalově.

Emanuel Josef a vznik Československa

V októbri 1918, v období vzniku Československa, stál v čele rodu Emanuel Josef, štvrtý knieža z Collalto e San Salvatore. Tento, v tom čase šesťdesiatštyriročný muž, bol známy dobročinnosťou a taktiež svojou výstrednosťou. Na jednej strane podporoval celý rad charitatívnych spolkov, keď napríklad v Brtnici založil prvú materskú škôlku a v tamojšom zámku na konci vojny umiestnil lazaret. Na druhej strane roky žil nezobášaný so slečnou Irmou Büttner, dcérou majora, ktorý padol v roku 1859 pri Montebelle. Namiesto politických aktivít sa oddával lovu a cestovaniu a jeho sporadická stavebná aktivita sa sústreďovala na Viedeň, kde nechal postaviť nový

Irma Büttner, neskôr Maria Sofie Josefine Collalto e San Salvatore

collaltovský palác a dnes už neexistujúcu vilu v Heiligenstadte⁴.

V novej republike sa však mohol uplatniť Emanuelov sklon udržiavať priateľské vzťahy s omnoho nižšie postavenými ľuďmi, rovnako ako fakt, že knieža okrem taliančiny, francúzštiny a nemčiny ovládal aj češtinu. Po vzniku republiky navyše prijal československé štátne občianstvo, aj keď to na dovtedajšiu prax korešpondenčného riadenia statkov, na ktorých trávil len málo času a nezanechal na nich významnejšiu stavebnú stopu, nemalo žiadny vplyv. Starú knieža – o ktorom jeho neter napísala, že by ho šokovala existencia ľudí, ktorí si svoje účty platia bez pomoci sekretára – bolo zvyknuté na nákladný život. Jedával u Sachera, nechával sa voziť rýchlym automobilom a obrovské čiastky prehrával v Jockeyclube. Potomkov nemal, čakaťom a budúcim dedičom tak bol jeho prasynovec Manfred.

Vznik Československa knieža uvítalo. Umožnilo mu zrealizovať sobáš so svojou

Emanuel Collalto e San Salvatore okolo roku 1900

Zdroj: MZA Brno, G 169, kart. 467, fol. 24 / Atelier Rudolf Krziwanek vo Viedni

družkou Irmou Büttner, ktorý bol dovtedy v elitárskej monarchii z hľadiska zakladateľskej listiny fideikomisu nemožný. Prijal teda československé občianstvo a 28. 5. 1919 uzavrel s Irmou rýchly sobáš v heligenstadtskom kostole, ktorý stál na dohľad od jeho viedenskej vily. To síce znamenalo veľa pre Irmu, teraz Mariu Sofiu Josefinu Collalto e San Salvatore, no knieža aj naďalej tajilo existenciu svojej manželky pred vyššou spoločnosťou. Tradičný časopis viedenskej aristokracie *Salonblatt* si jej existenciu prvýkrát všimol až v septembri 1924.⁵

Novovzniknuté Československo mu však prinieslo aj mnoho starostí. Hneď po jeho vzniku bol prijatý zákon č. 61 Sb. z 10. 12. 1918 o užívaní tuzemských šľachtických predikátov a začalo pripravovať pozemkovú reformu. Jej základom sa stal zákon č. 215 Sb. zo 16. 4. 1919, ktorým štát zabral pozemkový majetok s rozlohou väčšou ako 150 ha poľnohospodárskej alebo 250 ha pôdy obecnej pôdy, pokiaľ takýto majetok patril jednej osobe. Už pri uskutočňovaní záboru začalo knieža Emanuel intenzívne komunikovať so svojimi právnikmi, zúčastnilo sa záboru na veľkostatkoch Černá a Písečné, avšak práca spätá s reformou začala slabnúceho mužovi rýchle prebáť cez hlavu.

Dňa 27. januára 1922 zomrel v Brtnici Max Kielmansegg, manžel Emanuelovej netere, ktorý sa staral o správu brtnického panstva a 3. 7. 1924 bola navyše zákonom č. 179 zrušená inštitúcia fideikomisu (zachovaná však zostala fideikomisná substitúcia). V takejto situácii sa knieža, sužovaný vleklými žalúdočnými ťažkosťami rozhodlo, že sa vzdá držby majorátu v prospech prasynovca Manfreda, ale s podmienkou vysokej apanáže pre seba a manželku. Skôr ako sa Manfred stačil dostaviť do Viedne previezli ťažko chorého Emanuela do sanatória Löw, kde 11. decembra 1924 zomrel na vnútorné krvácanie spojené s perforá-

Irma Büttner, neskôr Maria Sofie Josefine Collalto e San Salvatore

Zdroj: Ateliér Krziwanek vo Viedni

Klasicistické krídlo collaltovského paláca vo Viedni (1898)
Zdroj: Profimedia

ciou dvanástorníkového vredu.

Vdova, ktorú po sebe knieža zanechalo, síce zdedila heiligenstadtskú vilu a právo užívať miestnosti zámku v Uherčiciach, ale situácia povojnového Rakúska, ktorá príliš nepriala prepychu, ju už po štyroch rokoch prinútila vilu predať. Posledné tri roky dožila za nezáujmu Emanuelovho nástupcu v roli držiteľa moravských statkov. Zomrela 9. 5. 1931 vo viedenskom nájomnom dome na Premreiner 15.

Manfred a pozemková reforma

Smrť kniežaťa nič nezmenila na jeho pláne. Prebiehajúcu pozemkovú reformu a starosti s ňou spojené mal riešiť nový držiteľ majetkov knieža Manfred. Ten mal v tom čase 54 rokov a bol pomerne skúseným hospodárom. V Dolnom Rakúsku spravoval statok Staatz a po prvej svetovej vojne zrekonštruoval ťažko poškodený zámok v talianskom San Salvatore, za čo získal talianske občianstvo a verejné uznanie občanov Susegany.

So svojou manželkou Theklou (rodinou Ysenburg-Büdingen) mali v rozpätí rokov 1902 – 1908 päť detí – najstaršiu dcéru Giseldu, dcéry Annu (vydatú v roku 1922 za Ferdinanda Piattiho) a Polyxenu (vydatú v roku 1928 za Alfréda z Liech-

tensteinska), taktiež najstaršieho syna Oktaviána a mladšieho Rambalda. V Manfredových rukách sa tak po stáročiach opäť zjednotili talianske i moravské dŕžavy rodu. Na rozdiel od Emanuela bol nielen výborným hospodárom, ale jeho rodinná situácia mu tiež umožňovala, aby svoje statky spravoval racionálnejšie. Najstarší syn Oktavián (prezývaný Tadi) se už na konci roku 1928 zabýval na brtnickom zámku, aby sa tam mohol venovať nevyhnutnej administratíve. Dcéra Giselda (Didi) sa usadila so svojím manželom Eduardom (Dodom) Mensdorff-Pouilly a s matkou Theklou na susednom zámku v Kněžicích, kde žila s otcom poskytovanej mesačnej apanáže. Mladší syn Rambaldo (Rami) sa pod otcovým dohľadom postupne ujal správy talianskych majetkov.

Najchúlostivejším problémom bola samozrejme pozemková reforma. Jej dôsledky nakoniec neboli až také zlé, ako sa očakávalo. Vďaka § 20 prídelového zákona sa totiž mohli vlastníci ponechať aj pozemky nad stanovenú výmeru ak to bolo nutné pre zabezpečenie kul-

túrnych pamiatok či prírodných krás. Z pôvodnej rozlohy collaltovských veľkostatkov tak reforma nakoniec zabrala 3 743 ha, teda o niečo viac ako tretinu. Najlepšie dopadlo bývalé brtnické panstvo s alodíálnymi Okříškami, kde zo zabranej pôdy s rozlohou 6 638 ha bolo 5 179 ha ponechané vlastníckovi. Horšie na tom boli Černá a Rudolec. Tam Collaltovcom zostalo len 960 ha z pôvodných 2 011 ha. Panstvo Písečné so Slavětínom stratili úplne. Výrazne oklieštené, z 1 606 ha na 306 ha, boli tiež pozemky statku Uherčice, ktoré si jedine udržali poľnohospodársky charakter. Na trvale ekonomicky pasívne Uherčice tak muselo doplácať predovšetkým brtnické panstvo oplývajúce bohatstvom lesov.

V roku 1936 knieža Manfred predalo svoje dolnorakúske majetky (statok Staatz), keďže už predtým sa usadilo na zámku v Uherčiciach. Jeho pas, ale aj poštová korešpondencia, však svedčia aj o početných a dlhých pobytoch vo Viedni. Manfred bol obdivovateľom rýchlych aut, vlastnil napríklad *Alfa Romeo Corto u. Lungo* model 1937. Na rozdiel od laxného Emanuela ho však súčasníci opísali ako človeka nedôverčivého. O to

Gróf Eduard Mensdorff-Pouilly, manžel Giseldy Collalto (1936)

Zdroj: MZA Brno, G169, kart. 467, fol. 580 / Atelier A. Steiner, Jihlava

však bol podnikavejší. Napríklad pre tehelňu v Okříškách, ktorú dal postaviť jeho predchodca, kúpil patent Josefa Prášila na výrobu z piatich strán uzavretých dutých tehál, ktoré dostali obchodný názov JESTAVKY a vo veľkom ich začal vyrábať a predávať po celej Morave.⁶ Odpredal nevýnosné zvyšky lesných komplexov Pouště u Měřína a Jihlave, lesy v revíre Nepomuky, čo v tom čase k investíciám naklonené mesto uvítalo. Keď na konci roku 1939 vážne ochorel a 22. 7. 1940 zomrel, jeho majetky boli napriek hospodárskej kríze tridsiatych rokov v dobrom stave.

Oktavián a strata moravských majetkov

Manfreda pochovali na cintoríne vo Vratěnině a jeho syn Oktavián se ujal správy majetkov, čomu sa venoval už aj za otcovho života. Tak ako Manfred aj on si ponechal talianske občianstvo. So svou ženou Máriou (rodenou Windisch-Graetz) na Brtnici trvale bývali a na zámku s nimi žili aj ich deti – Alexandra (narodená 1930) a o dva roky mladší Manfred. Obaja mali taliansku štátnu príslušnosť. Prechodne však bývali na Roseggergasse v Jihlave, kde navštevovali školu.

Sestra Giselda žila stále na zámku v Kněžicích a jej manžel Eduard Mensdorff-Pouilly sa ujal správy tehelne

Oktavián Collalto e San Salvatore so svojou manželkou Máriou (rodenou Windisch-Graetz), 1928

Zdroj: MZA Brno, G169, kart. 467, fol. 560 / Atelier Nesch, Wien

v Okříškách. Tá, v čase krízy v tridsiatych rokoch, opakovane zastavovala a zasa obnovovala výrobu. Grófovi Mensdorffovi však prirástla k srdcu, pri jej prevádzke využil viaceré zlepšovacie návrhy a dochádzal tam aj po tom keď sa s manželkou a svokrou presťahovali do Jihlavy do výstavnej vily Budischowsky na ulici Ahorngasse (dnes Dělnická)⁷. Giselda udržiavala s bratom i s ostatnými súrodencami čulý korešpondenčný styk a ako je vidieť v návštevnej knihe zámku Brtnice, vedenej v období 1928 – 1938, ich osobné stretnutia boli pomerne časté.

Tomu, aby Oktavián na svojich majetkoch zanechal okrem výroby JESTAV-ok výraznejšiu stopu, však zabránila vojna. Zatiaľ čo Giselda strávila toto obdobie s Eduardom a matkou v Jihlave, kde prekladala archívnu korešpondenciu Antonia Rambalda Collalto z taliančiny do nemčiny, Oktavián prebýval zväčša v San Salvatore a na Moravu prichádzal najmä na lov a za svojimi milovanými loveckými psami.

Koniec vojny predznamenal koniec collaltovského majetku. Ten bol najskôr skonfiškovaný ako majetok Nemca podľa dekrétu prezidenta republiky č. 12 Sb. z 21. 6. 1945. Oktavián sa proti tomu bránil poukazovaním na svoju taliansku národnosť. Zemský národný výbor v Brne 9. 12. 1945 preto odôvodnenie konfiškácie zmenil. Oktavián bol označený za talianskeho fašistu, germanizátora a zradcu ľudu. Aktívne germanizátorstvo bolo vážnym obvinením, na základe ktorého bol napríklad skonfiškovaný aj veľkostatok Židovi zo susedných Puklic, ktorý zomrel v Osvienčime. Oktavián z toho dôvodu inicioval medzi svojimi zamestnancami v Brtnici a Uherčicích podpornú podpisovú akciu.

V prehlásení datovanom 16. 2. 1946 sa tvrdí, že Collaltovci hovorili nemecky, taliansky, ale aj česky, že ich deti chodili do Sokola, mali českého vychovávateľa a že sám Oktavián počas vojny pomáhal partizánom, cigaretami zásoboval

Letná jedáleň a veža zámku Uherčice
Foto: Jan Koumar.

Pohľad na súčasný stav zámku
v Brtnici cez tzv. Židovský most
Foto: Jan Koumar.

ruských zajatcov a podporoval rodiny väzňov zaistených Gestapom. Takéto prehlásenie však nebolo nič platné, navyše v tom čase ich bolo v podobnom štýle spísaných mnoho. Dňa 20. 2. 1946 vydalo ONV v Jihlave novú konfiškačnú vyhlášku č. A-368/46- X, na základe ktorej sa uskutočnil súpis collaltovských majetkov. V jeho úvode sa konštatovalo, že knieža práve odchádza na návštevu do Talianska. Mala to však byť návšteva permanentná. Oktaviánovo odvolanie proti konfiškačnej vyhláške bolo 10. 10. 1946 zamietnuté a on ani jeho rodina sa už do Československa nevrátili.

Collaltovcov tak v Československu pripomínala okříšská tehelná, ktorá pokračovala vo výrobe tehál až do sedemdesiatych rokov, a taktiež aj všetky zámky, ktorých osud však bol skľučujúci.

Zo zámku v Uherčiciach, ktorý bol využívaný ako tábor nútenej práce pre prostitútky a neskôr pohraničnou strážou sa stala ruina a až v nedávnej dobe začal postupne vstávať z mŕtvych. Zámok v Brtnici mal podobný osud. Len pred krátkym časom sa vyjasnili komplikované majetkovoprávne vzťahy, na

celkovú obnovu sa však stále čaká. Zo zámku v Černé sa po roku 1996 stal rezort využívaný pod názvom *Other World Kingdom* ako exkluzívne erotické zariadenie. Oktaviánov syn Manfred zemrel v roku 2004, a keďže mal len dcéry, rod ním vymrel po meči. Dnes sa preto rodové meno spája s rodom de Croÿ a pod názvom Collalto sa teraz v Susegane vyrábajú a predávajú značkové (a vynikajúce) vína.

Poznámky

- ¹ EBEL, Petr – SCHMIDT, Ondřej. Z Trevisa do Brtnice: Příběhy šlechtického rodu Collalto ukryté v českých archívech (katalog výstavy). Brno: Masarykova univerzita, 2019.
- ² K osobě Antonia Rambalda blíže KAZLEPKA, Zdeněk. Ostrov italského vkusu: Umělecký mecenáš Antonia Rambalda hraběte z Collalto a San Salvatore mezi Itálií, Vídní a Moravou v první polovině 18. století. Brno: Barrister a Principal, 2011, 250 s. ISBN 9788087474518.
- ³ COLLALTO, Marie Therese. Von unseren Vorfahren, MZA Brno, G169, kart. 320, i. č. 441, s. 1.
- ⁴ KOUMAR, Jan. Vídeňská a moravská sídla Emanuela Josefa 4. knížete Collalto e San Salvatore. *Historica*, 10, 1, 2019, s. 33-47.
- ⁵ ANNO, *Wiener Salonblatt*, 21. 9. 1924, s. 3.
- ⁶ Srov. MZA, G 196. kart. 389, inv. č. 189.
- ⁷ Vila v dominantnej polohe na kopci nad bývalou osadou Dřevěné Mlýny (Holzmühl), která bola len nedávno pripojená k Jihlave, lákala svojou blízkosťou k nádražiu i k centru mesta. Bola postavená v roku 1909 pre majiteľov priľahlejšlej kožiarskej firmy architektom Roučkom z Blanska, pod dohľadom vtedy slávneho jihlavského architekta Zeizingera, ponúkala všestranné pohodlie. S dvoma vežami – jednou so vstupným schodištom na východnej strane a druhou rohovou na južnej strane – pripomínala zámok. Výhodou bola tiež rozľahlá záhrada a klud susednej vilovej štvrte na Kalvarienbergu. Pôvodne mala slúžiť ako domov rodine a úradníkom firmy Wilhelma Budischowského.

Zámok Kněžice

Foto: Jan Koumar

Mgr. Jan Koumar (*1978). Vyštudoval historickú sociológiu na Fakulte humanitných štúdií Univerzity Karlovy v Prahe. V súčasnosti je na tejto fakulte doktorandom oboru Aplikovaná etika. Zaoberá sa dejinami 19. a 20. storočia na Českomoravskej vrchovine a s ňou spojenými šľachtickými rodmi, taktiež aj praktickou filozofiou a etikou každodennosti.